https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1353

Sadri Maksûdî Arsal (1880-1957)

Prof. Yunus Koç

Türk Yurdu Ocak 2011 - Yıl 100 - Sayı 281

Sadri Maksûdî Arsal[1], Tataristan cumhuriyetinin başkenti Kazan'ın dışındaki Taşsu köyünde, köyün imamı Nizamettin Molla'nın oğlu olarak dünyaya geldi. Köy okulundan sonra 1888'de Kazan'daki Allâmiye Medresesi'ne gitti. Ağabeyi Ahmed Hadi (1868-1941)'de aynı medresede okumuş, arkasından orada öğretmen olmuştu. Burada Arapça ve dini ilimler öğrendi. Daha sonra ünlü bir pedagog ve Kazan'daki önde gelen Ceditçilerden biri olacak ağabey Ahmed Hamdi, 1895 yılında bir yıllığına Bahçesaray'daki Zincirli Medrese'de ders vermeye giderken, kardeşini beraberinde götürdü. Sadri Maksûdî, bu kurumda öğretmenlik yapan İsmail Gaspıralı'yla (1851-1914) tanıştı. Genç yaşta İsmail Gaspıralı'nın yanında bulunmak onun Türkçü ve Turancı olmasında önemli rol oynadı. Dönüşünde Rus Öğretmen Mektebi'ne kaydoldu (1897)[2]. Burada Ayaz İshaki (1878-1954) ile yakın arkadaş oldu[3]. Öğretmen Mektebini bitirdikten sonra o sıralarda yaygın olan Fransa'ya gitme ve Fransız yazar ve düşünürlerden yararlanma fikrini benimseyen genç Sadri, yanına uğradığı İsmail Gaspıralı'nın da tasvibini alarak İstanbul üzerinden Fransa'ya geçti[4] ve Paris'te, hukuk fakültesine kaydoldu (1901). Burada Yusuf Akçura ve Yahya Kemal'le tanıştı, eğitimini tamamladıktan sonra da 1906'da memleketine döndü. O sırada Rusya'da devrim girişimi başarısız olmuş (1905)[5], Çar meşruti bir rejimi benimsemek zorunda kalmıştı. Bu sebeple oluşan parlamentoda (Duma) Maksûdî, 1907-1912 yılları arasında milletvekilliği yaptı ve burada Tatar Türklerini ve bütün Rusya Müslümanlarını temsil etti[6]. Duma'daki faaliyetleri bilhassa Ruslaştırma politikasına karşı milli kültürün korunması yönünde oldu. Zira Rus politikasının temelinde Türkleri bir an önce kendi kültürlerin kopartmak, anadillerini unutturmak ve Ruslaştırmaktı. Bu politikanın tüm yönlerine vakıf olan Maksûdî mücadelesini de buna göre yapılandırmakta ve Mecliste yaptığı ateşli konuşmalarla Rusya Türklerinin ve Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmaktaydı[7]. Aslında onun ve taraftarlarının gerçek amacı Rusya'da o zamanlar sayıları 30 milyonu bulan Türk'ü yekpare bir kütle olarak toplamak ve kendilerine, bağımsızlığa doğu bir basamak olmak üzere, yeni baştan kurulmakta olan Rusya içinde kuvvetli bir milli muhtariyet sağlamaktı[8]. 22 Temmuz 1917 tarihinde toplanan "Rusya Türk-Tatarları Kurultayı"nın bir başka amacı da bu idi.

1917 Ekim ihtilâli ile Rusya'da Çarlık dönemi sona erdi ve Sovyetler Birliği kuruldu. Bu dönemde Rus işgalindeki Türk illerinin çoğu ya bağımsız oldular ya da özerk yönetimler kurdular. Bunlardan birisi de 22 Temmuz 1917'de İç Rusya ve Sibirya Millî-Medenî Türk-Tatar Muhtariyeti idi. Sadri Maksûdî de kurulmasında öncülük ettiği bu devletin meclis ve devlet başkanı oldu. Böylece yüzyıllardan beri Rus hâkimiyeti altında bulunan Tatar Türklerinin, kısa süreli olsa da muhtar bir yönetimi oldu ve Maksûdî de bu yönetimin ilk devlet başkanlığını yaptı. Ancak Rus komünistleri, 1917-1920 arasında kurulan bütün özerk veya bağımsız Türk devletlerini yıktıkları gibi Türk-Tatar muhtariyetine de son verdiler. Sadri Maksûdî Finlandiya'ya kaçmak zorunda kaldı ve oradan da Fransa'ya geçti. Paris'te bulunduğu sırada (1920-1925) Sorbonne Üniversitesi'nde Slav Kavimleri Araştırma Enstitüsü'nde dersler verdi ve bilimsel araştırmalarına devam etti. Bu dönemde *Journal Asiatique*'de makaleler de yayımlayan[9] Sadri Maksûdî diğer yandan da Paris Barış Konferansı ve diğer platformlarda Türklerin haklarını savundu[10]. Bir taraftan da Türkiye'de Mustafa Kemal önderliğinde yürütülen bağımsızlık savaşıyla ilgili haberleri takip ediyordu[11]. 1924 yılında yeni Türk Cumhuriyeti'ne bir dizi konferanslar vermek için geldi. Tekrar Fransa'ya döndükten sonra 1925

senesinde, Maarif Vekili ve Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'den *Gazi Hazretlerinin* kendisini Türkiye'ye davet ettiğine dair bir mektup aldı ve bu davete uyarak ailesiyle birlikte Türkiye'ye geldi[12]. Rusya'da iken *Sadrettin Nizamettinoviç Maksudov* olan ismi, biraz değişerek ve Arsal soyadı eklenerek Sadri Maksûdî Arsal oldu. Türkiye'ye geldikten sonra bir süre Telif ve Tercüme Heyeti üyeliği yaptı ve ardından yeni açılan Ankara Adliye Hukuk Mektebi'ne profesör olarak tayin edildi. Hukuk Mektebinin Hukuk Fakültesi olması üzerine Türk Hukuk Tarihi kürsüsünü kurdu. Ankara ve İstanbul hukuk fakültelerinde hukuk tarihi, Türk hukuk tarihi, hukukun umumi esasları, hukuk felsefesi derslerini verdi. Türk Ocağı Hars Heyeti üyeliği de yapmaya başlayan Arsal, 1930 yılında toplanan VI. Türk Ocakları Kurultayı'nda Hars heyeti azası olarak "yalnız tarihle uğraşacak bir tarih encümeni veya tarih akademisi kurulması gereği" hakkında bir konuşma yaptı. Afet İnan'ın da bu görüşü desteklemesi üzerine Kurultaya kırk imzalı şu öneri verildi: "Türk tarih ve medeniyetini ilmî bir surette tetkik etmek için hususî ve daimî bir heyetin teşkiline karar verilmesini ve bu heyetin azasını seçmek salâhiyetinin merkez heyetine verilmesini teklif ederiz."[13] Öneri daha sonra 84. madde olarak kabul edildi ve Türk Tarih Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük edecek olan Türk Tarihini Tetkik Heyeti, Türk Ocaklar bünyesinde faaliyetine başladı.

Ordinaryus Profesör olan Arsal, Türkiye'de çok yönlü bir düşünür olarak hukuk, tarih, felsefe, dilbilim, sosyoloji ve hukuk tarihi gibi değişik sahalarda akademik çalışmalar yaparak bilim alanında Türkiye'nin isminin dünyaya duyurulmasına katkıda bulundu. Bir milli tarih şahsiyeti olarak kitaplarında, akademik çalışmalarında, gazete makalelerinde, üniversitede konferans ve derslerinde ve parlamento konuşmalarında fikirlerini yaymaya çalıştı. 1931-1938 yılları ile 1950-1954 yılları arasında üç dönem milletvekilliği yaptı. 1950-1951 yıllarında Türk Parlamento Grubu başkanı olarak Avrupa Konseyi'nde Türkiye'yi temsil etti.[14] Orenburg'da altın madeni işleten Rameev ailesinin kızı olan Kamile Hanım ile evliydi, Adile ve Naile isminde iki kızları oldu. Arsal, 20 Şubat 1957 senesinde İstanbul'da vefat etti. Kabri İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığındadır.

Sadri Maksûdî devlet adamlığı ve siyasetçiliği yanında hukukçu, tarihçi, dilci ve milliyet nazariyatçısı bir sosyologdur. Sorbon'da Türk tarihi hakkında dersler vermiştir. "Büyük Millî Emeller" adlı makalesi daha 1911 yılında, Sadri Maksûdî Kazan'da iken, *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanmıştı. "Büyük Millî Emeller"de Maksûdî, "ideal"in karşılığı olarak "emel"i bugünkü ifadesiyle "ülkü"yü tarif eder ve buradan da "büyük emeli" taşıyan insanların milletleri için yaptıklarından ve yapabileceklerinden bahseder. "Milletlerin terakkisi ancak bu gibi büyük emel sahiplerinin varlığı sayesinde mümkündür". "büyük emel sahibinin emeline doğru atılması gayr-i kabil-i tevkif bir haldir."[15] Ona göre "büyük emel" sahipleri bu emeli mensubu oldukları milletten alırlar.[16]

Sadri Maksûdî Paris'te konferans vermek üzere davet edildi. 14 Kasım 1924 tarihinde burada verdiği "Türk Tarihinin Telkinatı" başlıklı konferans metni daha sonra *Türk Yurdu*'nda yayımlandı[17]. Bu makalede Sadri Maksûdî, şöyle demektedir:

"Yirminci asır, iki üç asırdan beri tenezzül ederek 1919 senelerinde sükûtun en aşağı derecesine inmiş ve şimdi yükselmekte olan büyük Türk ırkının, Türk kavimlerinin intibah ve teceddüd devri olacaktır. Binaenaleyh Türklük için cihan tarihinde yeni bir devir başladığı bu zamanda mazimizin yekûnunu yaparak istikbâlimizi tahmin etmeliyiz. Bugüne kadar geçen Türk mazisi ile bundan sonra gelecek devirler arasında büyük bir fark olacaktır. Bu fark Türklük tarihi için fevkalâde büyük ve mühimdir. Bugüne kadar koca Türk ırkı bütün müşkilâta rağmen yaşamış ise, bunun binlerce sene devam ve teeyyüdünün başlıca kılavuzu "muhafaza-i nefs" sevk-i tabiîsi olmuştur. Bundan sonra ise

bu "sevk-i tabiînin yanına bir de "millî şuur" ve derin bir histen tevellüd eden "millî mefkûre" de zam ve ilâve olunacaktır". Yazının devamında Maksûdî, "51 milyonluk Türk kitlesi nedir? Türklük mazi nümâyendesi midir yahut bir geleceği mi temsil ediyor?" diye sorar ve "bu suallere cevap vermeden evvel Türk tarihinin birkaç mühim telkinâtmı hülâsa edelim." diyerek sekiz adet müşahedesini sıralar. Bu müşahedeler şunlardır:

Birinci Müşahede- Türk tarihi tetkik edildiği zaman her şeyden evvel müverrih bir şey müşahede ediyor: Bu da Türk ırkının gayet kuvvetli hayatiyetidir, dinçliğidir.

İkinci Müşahede- Türk ırkındaki büyük bir inbisât ve intişar meylidir. Bu da kısmen birinci hâssiyetin neticesidir.

Üçüncü Müşahede- Türklerin ebediyet-i siyasiyeleridir, Türklük tarihen birkaç defa büsbütün siyasî istiklâlini kaybetmiştir. Siyaseten ölmüştür. Fakat her sükûttan sonra Türklük yine yükselmiştir, her öldükten sonra yine dirilmiştir.

Dördüncü Müşahede- Türk ırkının, rehber, reis, kahraman doğurmak kuvvetidir. Türk tarihinde dikkati celbeden hâllerden biri de Türk ırkının kendi arasından icap eden tarihî dakikalarda daima kahraman çıkarabilmesidir.

Beşinci Müşahede- Türklerdeki kanuniyet hissidir. Türkler herhangi asırda olursa olsun, herhangi memlekette olursa olsun, muntazam kanunlara mâlik devletler teşkil etmiştir.

Altıncı Müşahede- Türk rehberleri memleket idaresinde cibillî bir dehâ, büyük bir maharet göstermişlerdir. Fakat bu maharet sırf idarevî işlere ait olmuştur.

Yedinci Müşahede- Türklerde ilim ve fen kuvvetlidir, yani dimağkuvvetidir. Türk ırkının askerlikteki, idarecilikteki kabiliyetini herkes, Türklerin düşmanları bile tasdike mecbur olmuştur, Fakat Türklerin ilim, fen, tefekkür hususundaki istidadı bu vakte kadar tasdik olunmamış bir hakikattir.

*Sekizinci Müşahede- Türklerin dinde hürriyetperverliğidir. Türk nazarı cihetinden kat'iyyen sırriyyât-perest (mystique) değildir. Türk maddî düşünür bir ırktır**[18]**.*

Sadri Maksûdî'nin namı daha Türkiye'ye kesin dönüş yapmadan evvel yayılmıştı ve Türk tarihine ait çeşitli makaleleri 1925'ten itibaren yine *Türk Yurdu*'nda yayımlanıyordu[19]. Bu makalelerinden birinde Sadri Maksûdî Türk ırkı için şöyle demektedir. "Büyük İmanım bu: Türk ırkı daha kendisini tamamen gösteremedi. Türk, son sözünü söylemedi, Türk'ün son sözü "medeniyet" kelimesi olacaktır. Yani sulh içinde mütemadiyen çalışarak, ırkın refah ve rahatını temin ve harsını tevsî olacaktır, Bu sayede evvelâ Türkiye Türkleri kurtulacaktır. Türkiye Türklerinin necatı sayesinde Türklük harsı kurtulacaktır, Harsın kurtuluşu Türklük ruhunun kurtuluşu demektir"[20]. Sadri Maksûdî bu kurtuluşu da bilim akademilerinin öncülük edeceğini ifade eder: "Türklük içinde Türk lisanının inkişafına hizmet ve lisanın tekâmülünü murakabe vazifesiyle muvazzaf bir ilmî heyet tesis eden bir müessesenin lüzumu hissedilmemişti ve bunu düşünen bir devlet adamı çıkarmamıştır. Türk lisanı bin seneden beri ciddî lisancılar bekliyordu ve iktidar sahibi hamilere intizar ediyordu. Cumhuriyetin esas mefkûrelerinden birinin Türkçülük olduğunu Gazi ve İsmet Paşa müteaddid nutuklarında ilân ettiler ve bunu Türklüğe tebşir ettiler. Türkçülük siyasetinin en tabiî, en mukaddes

tezahürü ise hiç şüphesiz lisanda Türkçülüktür. Bu da her medenî millette olduğu gibi ilmî ve medenî bir lisan tesisine başlamakla olacaktır. Bu işi ciddî yoluna koymak için lisan ve tarih mütehassıslarından mürekkep ilmî bir heyetin tesisi lüzumu anlaşılmıştır. Bir milletin medenî lisanının inkişafına hizmet ve nezaret eden müessese ise akademidir. Türk dili bir akademi bekliyordu. Eminim ki, bu da Türkçülük mefkûresinin hâkim olduğu Cumhuriyet devrinde teessüs edecektir"[21]. Bu satırlar ve daha başkaları Türk tarihi ve dilini tetkik için araştırma enstitülerinin kurulması zorunluluğuna dikkati çekerken Atatürk'ün direktifleriyle birkaç yıl sonra kurulacak olan Türk Tarih Cemiyeti ve Türk Dili Cemiyeti'nin habercisi oluyordu.

1925 yılı Ağustos'unda *Türk Yurdu*'nda çıkan diğer bir makalesinin adı "Türk Birliği" idi[22]. *Türk Dili İçin* adlı çok önemli kitabı 1930 yılında Türk Ocağı yayınları arasından çıktı. Bu eser yayımlanmadan önce Mustafa Kemal tarafından okunmuş ve Atatürk'ün "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir" sözleriyle başlayan ünlü vecizesi Atatürk'ün el yazısıyla kitabın başına konmuştur[23]. Bu söz neredeyse kelime kelime Sadri Maksûdî'nin kitabına dayanmaktadır ve eserin çok güzel bir özeti mahiyetindedir. Kitapta Türk dilinin zenginliği çok sayıda örneğe dayandırılarak ortaya konmuştur. Kitabın ana fikri Türkçe'ye dayanan bir bilim dili yaratmak ve Türk dünyasında dil birliğini sağlamaktır.

Sadri Maksûdî'nin 1947'de yayımlanan *Türk Tarihi ve Hukuk* eseri, bilhassa Köktürk anıtları ve *Kutadgu Bilig*'e dayanarak Türklerin hukuk ve devlet anlayışını ilmî yollarla gözler önüne serer. Sadri Maksûdî Arsal'ın Türkçülük açısından en önemli eseri 1955'te yayımlanan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları'*dır. Her Türk milliyetçisinin başucu eserlerinden biri olması gereken bu kitap, bir vasiyetname mahiyetindedir. Kitapta milliyetçilik düşmanlarına karşı hissî ve edebî değil ilmi silahlarla savaşmayı önerir. Kitap bu haliyle dünyadaki milliyet nazariyelerinin de şaheserleri arasına girecek mükemmeliyettedir. Kitapta işlenen en önemli fikir, milliyetçiliğin insan ve cemiyet hayatının tabiî bir neticesi olmasıdır. Diğer bir ifadeyle milli his, milliyetçilik, bir romantik duygu, boş bir hayal, bir subjektif halet olmayıp, insanlığın organik bünyesi içinde hayatî ve sosyolojik fonksiyonu olan, objektif bir âmildir[24]. Bu ifadesiyle Sadri Maksûdî milliyetçilik fikrini, biyoloji ve sosyolojinin ilmî temellerine oturtur. Milleti teşkil eden unsurlar arasında ırk, bir mayadır ve bu maya etrafında derlenip çoğalan bir topluluk, ortak bir tarih, dil ve kültür ile yoğrularak milleti oluşturur. Tarih içinde meydana gelen ortaklıklar, farklı soydan gelmiş bazı insanları bile aynı millete mensup olma hissiyle bir araya getirir. Milletin teşekkülü için gerekli olan unsurları şöyle sıralar: "Bir milleti teşkil eden fertlerin bir devlette yaşaması veya yaşamış olması, nüfus, coğrafi saha, bağımsızlık, lisan birliği, örf ve adetler birliği, müşterek dinî inançlar, milli seciye ve millet ekseriyetinin aynı ırktan olması"[25]. Arsal eserinde bu amilleri birer birer ele alır ve detaylı bir şekilde anlatır. Ona göre fertlerin var olma azim ve iradesine "kendi kendini koruma" insiyakı denilir; milletlerin var olma azim ve iradesi de "milli şuur", "milliyet duygusu" veya "milliyetçilik" olarak adlandırılır[26]. Ona göre "her alanda gerçek milliyetçilik milletler için en tesirli bir terakki ve tekâmül âmilidir... Bugün, milletlerarası iş birliği şekillerine rağmen, her milletin kendi için çalışması, kendi kaynak ve imkânları ile kalkınması ve yardımı kendinden beklemesi milliyetçilin en temel prensiplerinden olmalıdır"[27]. Arsal milliyetçiliğin ancak demokrasi ile gelişip perçinleşeceğini belirtir. Ona göre demokratik devletlerin dayandığı prensipler şunlardır: 1-Fert devlet için değil, bilakis devlet fert içindir. 2-Fertlerin, devlet tarafından dahi inkâr ve ihlal edilmesi caiz olmayan tabii hakları vardır. Bu haklar ferdi her türlü tecavüze karşı koruyan bir manevi kale teşkil eder. 3-Devlet, fertlerin hukukça tanınmış tabii haklarına mutlak surette hürmet etmeğe mecburdur. 4-Devlet, fertlerin hayat ve hürriyetini istediği gibi kullanan bir musibet değil, bilakis kuvvet ve salahiyetini fertlerin (yani vatandaşların) tasvip, rıza ve

muvafakati sayesinde iktisap etmiş bir hukuki müessesedir. 5-Fertlerin hukukça tanınmış hak ve hürriyetlerini inkâr ve ihlal etmekle devlet kendi varlığı sebebini inkar etmiş olur. 6-Bir taraftan fertlerin hak ve vazifeleri, diğer taraftan devletin salahiyeti ve mesuliyeti Anayasa ile açık bir surette tayin ve tespit edilmiş olmalıdır"[28]. Bu fikri yapıdan hareketle Arsal bugünkü milliyetçiliğin nasıl olması gerektiği hususundaki prensipleri de koyar: "1-Bugünkü milliyetçilik rasyoneldir, mantığa ve akla uygundur. 2-Bugünkü milliyetçilik sosyolojik ve psikolojik esaslara dayanır: Kan tahlili ile uğraşmaz, kafataslarının şekliyle de ilgilenmez. Muayyen bir millete bağlılık hissi bugünkü milliyetçiliğin esasıdır. 3-Bugünkü milliyetçilik hürriyetçidir, liberaldir. 4-Bugünkü milliyetçi, bütün milletlerin gelişme kabiliyeti bakımından eşit olduklarına inanır, üstün millet, aşağı millet nazariyelerini reddeder. Kendi milletinin diğer milletleri üzerinde hukuk, hürriyet ve adalet esaslarına aykırı bir surette tahakküm hakkı olduğunu iddia etmediği gibi, diğer milletlerin kendi milleti üzerinde tahakküm teşebbüslerini de fikirle, kalemle, icabında silahla reddeder. 5-Bugünkü milliyetçi demokrattır. Kültürlü milliyetçiler hem kendi memleketlerinde, hem de diğer memleketlerde imtiyazlı zümre tanımadıkları gibi, memlekette bir şahsın veya bir "sınıfın" diğer zümreler üzerinde tahakkümünü zararlı ve aynı zamanda adalet ve hürriyet esaslarına aykırı telakki ederler. 6-Bugünkü milliyetçilik barışçıdır, saldırıcı harplerin aleyhindedir. 7-Bugünkü milliyetçilik, gerekirse federalizmi de kabul eder. 8-Bugünkü milliyetçilik idealist ve iyimserdir, insanlığın, yani bütün milletlerin her sahada hudutsuz gelişme istidadına inanır"[29]. Kısacası ona göre bugünkü milliyetçi "milli haysiyet, milli hükümranlık, milli menfaat hususlarında son derece titiz olmakla beraber, şovenizmden uzak, rasyonel, şuurlu, uyanık bir milli hisle dolu olan insandır".

Kitapları

-*Maişet*, Kazan. 1898, İkinci baskı:1914.
-*İngiltere'ye Seyahat*, Kazan, 1921
-*Hukuk Tarihi Dersleri*, Ankara, 1927, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1928, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları
-*Türk Dili İçin*, Ankara, 1930, Türk Ocakları Yayınları.
-*İskitler-Sakalar*, Ankara, 1933, Türk Tarihinin Anahatları Serisi, No. 5.
-*Orta Asya Türk Devletler*, Ankara, 1934, Türk Tarihinin Anahatları Serisi, II, No. 19.
-*Hukukun Umumi Esasları*, Ankara, 1937, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Teokratik Devlet ve Laik Devlet*, İstanbul, 1940, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
-*İngiliz Amme Hukukunun İnkişafı Safhaları*, İstanbul, 1940 İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Umumi Hukuk Tarihi*, Ankara, 1941, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları. İkinci baskı: 1944. Üçüncü baskı: 1948.
-*Hukuk Felsefesi*, İstanbul, 1946, İstanbul Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyet Yayınları.
-*Farabi'nin Hukuk Felsefesi*, İstanbul, 1945, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul,1947, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Kutadgu-Bilig*, İstanbul, 1947 İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları.
-*Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1955. İkinci baskı: 1975. Üçüncü baskı: 1979.

[1] Sadri Maksûdî Arsal'ın Resmi Rus kayıtlarındaki adı Sadreddin Nizamettinoviç Maksudov'dur.

[2] Adile Ayda, "Sadri Maksûdî Arsal'ın Hayat Hikayesi", S. M. Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, (3. Baskı), İstanbul, 1979, s. 5-6. Ayrıca bkz. Adile Ayda, *Sadri Maksûdî Arsal*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.

[3] Turgut Akpınar, "Arsal, Sadri Maksûdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, s.395.

[4] A. Ayda, aynı yer, s. 7.

[5] Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler, 1492-1992*, (Çev. Özden Arıkan), Afa Yay., İstanbul, 1995, s. 298-300.

[6] Adile Ayda, age, s. 9.

[8] A. Ayda, age, s. 12.

[9] T. Akpınar, age, s. 397.

[10] A. Ayda, age, s.13.

[11] A. Ayda, age, s.15.

[12] A. Ayda, age, s. 16.

[13] *Türk Yurdu*, S. 29/223, s. 91.

[14] A.Ayda, age. S. 20.

[15] *Türk Yurdu*, S. 1. s. 14.

[16] *Türk Yurdu*, S.2. s. 28.

[17] Sadri Maksûdî, "Türk Tarihinin Telkinatı", *Türk Yurdu*, C. 15-1, S. 165-4, (Ocak 1925), s. 143-149.

[18] "Türk Tarihinin Telkinatı 2" başlıklı yazısı da *Türk Yurdu*, C. 15-1, S. 165-5, (Şubat 1925),s. 187-191'de yayımlanmıştır.

[19] *Türk Yurdu*, C. 15-1, Sayı 165-4, (Ocak,1925), s. 143-149; C. 15-1, Sayı 166-5 (Şubat 1925), s. 187-191.

[20] "Türk Tarihinin Telkinatı", *Türk Yurdu*, C. 15-1 Sayı 166-5 (Şubat 1915), s.191.

[21] "Lisanların İnkişafı ve Tekâmülünde Akademilerin Rolü", *Türk Yurdu*, C.16-2, Sayı, 173-12, (Eylül 1925), s. 276.

[22] *Türk Yurdu*, C. 16-2 Sayı 168-7, (Nisan 1925), s. 212-215. "Lisanların İnkişafı ve Tekâmülünde Akademilerin Rolü", *Türk Yurdu*, C.16-2, Sayı 173-12, s. 171-176.

[23] A. Ayda, age, s. 18.

[24] Sadri Maksûdî Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, (3. Baskı), İstanbul, 1979, s. 64.

[25] S. M. Arsal, *age*, s. 68.

[26] Arsal, *age*, s.65.

[27] Arsal, *age*, s. 172-173.

[28] Arsal, age, s. 178.

[29] Arsal, age, s.191-19

31. Koç, Yunus, "Sadri Maksudi Arsal (1880-1957)", Türk Yurdu, C. 31, Sayı: 281, (Ocak-2011), s. 121-125. 30. Koç, Yunus, "Yusuf Akçura (1876-1935)", Türk Yurdu, C. 31, Sayı: 281, (Ocak-2011), s. 67-71.